

Libri prohibiti: zásahy politiky do knižnej produkcie a knižničných fondov počas druhej svetovej vojny na príklade mesta Nitra*

Miroslav Palárik – Alena Mikulášová

Mgr. Miroslav Palárik, PhD. – Mgr. Alena Mikulášová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Hodžova 1
949 01 Nitra
Slovenská republika
e-mail: amikulasova@ukf.sk; mpalarik@ukf.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, 4:2:117-137

Libri prohibiti: Government interference with book production and book collections during World War II as exemplified by the city of Nitra

In post-1939 Slovakia, the government adopted several measures to exercise undue control over its citizens and influence their views and opinions. During World War II, a number of censorship decrees were issued which sought to control what information was made public in the press, on the radio and in movies and other artistic productions. This paper examines book censorship during that period, analyzing the role of specific institutions which were tasked with excising the undesirable literary production, describing the process of „cleaning up“ libraries and looking at what works and which authors were considered unacceptable by the ruling regime, focusing on the city of Nitra.

Key words: libraries; book censorship; Slovak republic 1939 – 1945; Nitra; censorship

Po vzniku Československej republiky v roku 1918 nastal rozvoj slovenskej kultúry. Výnimkou nebol ani knižný trh. V porovnaní s predchádzajúcimi dekadami vzrástla vydavateľská a nakladateľská činnosť, citeľne narástol obchod so slovenskými knihami. Čitatelia mali väčšiu možnosť dostať sa nielen k pôvodnej slovenskej tvorbe, ale aj k prekladom svetových autorov. Vzrástol počet vydávaných časopisov, rozšírila sa početnosť oblastí, ktoré zastrešovala časopisecká tvorba.¹ Inicioval sa vznik verejných knižníc, ktoré mali podporiť šírenie vzdelanosti, uspokojiť dopyt po literatúre a zaistiť dostupnosť aj pre nízkopríjmové skupiny obyvateľstva. Táto ambícia sa odrazila v znení zákona o obecných knižniciach č. 430 z roku 1919, ktorý sa na Slovensku začal, vzhľadom na viaceré komplikácie, plne vykonávať od roku 1925.² Zvyšovala sa gramotnosť občanov, stúpala obľuba čítania, zahusťovala sa sieť verejných knižníc v mestách a obciach. Knižnice mohli zriaďovať aj spolky, prípadne ak už v danom meste spolková knižnica existovala, mohla plniť funkciu verejnej knižnice. Podporoval sa

*Štúdia je jedným z výstupov projektu VEGA č. 1/0615/15: Medzi politikou a každodennosťou. Zo života v Nitre v rokoch 1939-1945.

¹ ROGULOVÁ, Jaroslava. Knihy a spoločnosť na medzivojnovom Slovensku. In: *Od osmičky ke osmičke: premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. ROGULOVÁ, Jaroslava (ed.), Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 117-136, tu s. 119. Pohľad na slovenskú kultúru v prvej polovici 20. storočia podáva: JAKSICOVÁ, Vlasta. *Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre*. Bratislava: VEDA, 2012, 360 s.

² ŠTOLC, Jozef. Knihy a osveta. (Slovo o našich knižniciach. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 3, 1942, č. 6, s. 171.

vznik knižníc na školách, vytvárali sa špecializované knižnice, ktoré sa sústredili na vytváranie knižničných fondov zo špecifických vedných oblastí, napríklad cirkevné knižnice, príručné knižnice na úradoch a štátnych inštitúciách. Knihy sa využívali aj pri prevýchove, knižnice preto vznikali aj vo väzniciach a v nápravno-výchovných zariadeniach.³ V roku 1937 bolo v slovenskej časti republiky spolu 2 976 slovenských verejných obecných knižníc, spolu s národnostnými knižnicami ich bolo 3 797. Dovedna bolo registrovaných viac ako 197-tisíc čitateľov.⁴

V medzivojnovom období bol trh s knižnou produkciou voľný. Vytváranie knižničných fondov však podliehalo reguláciám. Podľa vládneho nariadenia z 5. novembra 1919 mali knihovníci dbať na to, aby sa do knižničného fondu nedostali „*spisy umělecky a obsahově bezcenné, výtvary nemravného rázu (díla pornografická), tzv. kerváky, detektivní a indiánské povídky, které sensačním způsobem dráždí fantazii čtenářovu, pamflety, snižující tendenčně celé stavy nebo vrstvy obyvatelstva, jakož i díla směřující proti trvání a celistvosti státu československého*“.⁵ Ministerstvo školstva a národnej osvety malo pripravovať zoznamy kníh, ktoré sa nemali objaviť v regáloch verejných knižníc. Až do roku 1933 nepodliehali produkcia a predaj kníh detailnej kontrole zo strany štátu a vytváraniu indexov. Zmena postoja vládnej moci nastala kvôli zvratu v zahraničnopolitickej situácii v roku 1933. V Československu sa pristúpilo k úprave v oblasti tvorby knižničného fondu. Na základe zákona č. 126 z roku 1933 bola zakázaná distribúcia neperiodickej tlače, ktorá hanobí a podvracia samostatnosť republiky, ústavnú jednotu, demokraticko-republikánsku formu zriadenia, hrubo uráža morálku a porušuje verejný poriadok. Zákaz distribúcie mohol vydať krajský úrad alebo Štátny bezpečnostný úrad.⁶ Predmetom postihov bola najmä politická literatúra, ktorá spochybňovala demokratické zriadenie republiky či bola uznaná obsahom za protičeskoslovenskú, iredentistickú, komunistickú a nacistickú spisbu. Preverovanie sa dialo na základe udaní na predajcov, ale aj sledovaním tokov, odkiaľ prichádzal nežiadany typ literatúry do republiky.⁷ Okrem politickej literatúry sa postihy týkali aj pornografickej knižnej produkcie, ktorá bola opakovane konfiškovaná.

Načrtnutý rozvoj v literárnej a časopiseckej tvorbe mal vplyv aj na ďalšie aspekty politického, kultúrneho a spoločenského života. Spisovatelia sa stávali známymi osobnosťami a neraz sa angažovali aj v politickom živote, respektíve verejne prezentovali vlastné ideologické názory. V období 1939 – 1945 viacerí spisovatelia zastávali významné politické posty a podieľali sa na zmenách v oblasti knižničnej produkcie.

Vznik a pôsobenie knižníc v Nitre

Knižnica v Nitre vznikla rozhodnutím mestského zastupiteľstva v roku 1923. Dostala názov Knižnica Ruženy Svobodovej, pretože základ knižničného fondu tvoril knižný dar priaznivcov českej spisovateľky Ruženy Svobodovej z okolia Plzne a Nymburka. V rozmedzí rokov 1923 – 1945 sa inštitúcia niekoľkokrát sťahovala, pričom v sledovanom období sídlila na Krížnej ulici

³ MVSŘ-Štátny archív v Nitre – pobočka Ivanka pri Nitre (ďalej ŠA v NR – pob. Ivanka), fond (ďalej len f.) Komenského ústav v Košiciach (ďalej KÚK), 1919-1952, škatuľa (ďalej škat.) 63. List Riaditeľstva Komenského ústavu v Ilave adresovaný Ministerstvu pravosúdia v Bratislave dňa 3. 6. 1939.

⁴ ŽATKULIAK, Ján Garyk. Vývin slovenských obecných verejných knižníc. In: *Národný pracovník. Časopis osvetového ústredia*, roč. 5, 1944, č. 6, s. 258-261.

⁵ Pozri: Nařízení vlády republiky československé ze dne 5. listopadu 1919, č. 607 Sb. z. a n., jímž se provádí zákon o veřejných knihovnách obecních, článok 3.

⁶ Zákon č. 126/1933 ze dne 10. července 1933, kterým se mění a doplňují tiskové zákony.

⁷ ROGUEOVÁ, ref. 1, s. 127.

č. 1 (dnes asanovaná časť Svätoplukovho námestia).⁸ Knihovníkom v období druhej svetovej vojny bol Július Rovnianek. Napriek tomu, že knižnica bola mestskou inštitúciou, mala širší regionálny dosah. Ku koncu roka 1939 činil počet knižničných jednotiek vo fonde nitrianskej knižnice 6 179 kusov, pričom za zmienený rok sa zväčšil knižničný fond akvizíciou o 547 kníh. Pozvoľna sa zvyšoval aj počet čitateľov, v roku 1939 pribudlo 139 nových záujemcov a ich počet dosiahol 1 426. Na množstvo obyvateľov mesta, presahujúci 20-tisíc,⁹ to však nebolo vysoké číslo. Nitrania zrejme preferovali iné formy trávenia voľného času, akými boli filmové predstavenia, divadelné inscenácie alebo čítanie tlačovín. Za rok 1939 si návštevníci požičali viac ako 22-tisíc zväzkov kníh, čo bolo v prepočte na jedného čitateľa približne 15 kníh na rok.¹⁰ Knižnica bola čitateľmi často využívaná, za rok 1939 ju navštívilo vyše 21-tisíc osôb. Veľký podiel na výške tohto čísla mala návštevnosť čítárne – viac ako 11-tisíc,¹¹ ktorá bola obyvateľom prístupná zadarmo a mohli v nej čítať najmä noviny a časopisy.

V Nitre mali k dispozícii knižnicu aj obyvatelia maďarskej národnosti. Viedol ju Eduard Lencse. Keďže sám agendu nezládal vykonávať, knižničná rada požiadala mesto, aby sa jeho pomocníkom na čiastočný úväzok stal Július Rovnianek.¹² Fond národnostnej knižnice bol v porovnaní so slovenskou skromnejší, na začiatku druhej svetovej vojny obsahoval len 1 610 jednotiek. Počet čitateľov bol rovnako nižší. Knihy si v roku 1939 mohlo požičať 390 registrovaných čitateľov, pričom v danom roku tak urobili čitatelia vo viac ako 3-tisíc prípadoch.¹³

V Nitre fungovala aj župná knižnica. Po zániku župného zriadenia v roku 1928 začala plniť úlohu na okresnej úrovni. V roku 1939 prešla opäť pod správu župy. Obsahovala knižné jednotky v počte vyše 10-tisíc kusov,¹⁴ a to v celkovej hodnote 200-tisíc slovenských korún. Knižničkou v nej bola Brigita Böhmová. Fond tejto knižnice daroval v roku 1941 župan mestskej knižnici, keďže bola obyvateľmi prakticky nevyužívaná. Do správy mestskej knižnice boli prevedené iba knihy, ktoré vyhovovali predstavám vládnej moci, čiže zakázané knihy mali byť ihneď vytriedené. Priestory Mestskej verejnej knižnice a čítárne museli byť v roku 1942 kvôli tomuto značnému rozšíreniu knižničného fondu zväčšené, zrekonštruované a doplnené o nové regály. Čítareň bola presunutá do troch vyprázdnených miestností v budove na Krížnej ulici.¹⁵

⁸ Predchádzajúcim sídlom knižnice boli mestská radnica a potom budova na Wilsonovej ulici č. 4, odkiaľ bola koncom 30. rokov 20. storočia presťahovaná na novú adresu. MVSR-Štátny archív v Nitre – pobočka Horné Krškany (ďalej ŠA v NR – pob. Horné Krškany), fond Mestský úrad Nitra (ďalej f. MÚN), 1942, škat. 105. Správa o stave a činnosti Verejnej knižnice a čítárne mesta Nitry za rok 1937.

⁹ ZEMENE, Marián. Nitra v období kapitalizmu. In: FOJTÍK, Juraj. *Nitra*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1977, s. 87; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribun EU, 2012, 282 s.

¹⁰ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1940-1944, škat. 2. Výročná správa o činnosti obecného úradu za rok 1939.

¹¹ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1940-1944, škat. 105. List z Mestskej verejnej knižnice v Nitre adresovaný Obecnému úradu v Nitre dňa 28. 3. 1940.

¹² ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. List Mestskej maďarskej menšinovej verejnej knižnice adresovaný Mestskej rade v Nitre dňa 2. 12. 1939.

¹³ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1940-1944, škat. 2. Výročná správa o činnosti obecného úradu za rok 1939.

¹⁴ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Rozhodnutie mestskej rady o mimoriadnej finančnej podpore pre Mestskú verejnú knižnicu a čítareň v Nitre.

¹⁵ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Žiadosť o preddavok pre Mestskú verejnú knižnicu a čítareň v Nitre.

Fungovanie knižnice

Mestskú verejnú knižnicu a čítareň v Nitre mohli záujemcovia o štúdium a požičiavanie literatúry navštíviť v priebehu celého týždňa. Návštevné hodiny boli prispôbené pracovnej dobe obyvateľov. V nepárnych dňoch týždňa bola knižnica otvorená doobeda od 9.00 – 12.00 hod. a poobede od 16.00 – 19.00 hod. V utorok a vo štvrtok bola otváracia doba nepretržite v čase od 8.00 – 14.00 hod. Knižnica bola verejnosti prístupná aj počas víkendu, a to v sobotu od 8.00 – 12.00 hod.¹⁶ Čitatelia sa na pôde inštitúcie museli riadiť Knižničným poriadkom, ktorý spísala knižničná rada. Mala oddelenie na požičiavanie kníh a čítareň, v ktorej na poriadok dohliadal zamestnaný dozorca. V čítárni bola obyvateľom starším ako 16 rokov¹⁷ bezplatne k dispozícii tlač – denníky, týždenníky, časopisy – a príručná knižnica. Záujemca o zapísanie medzi čitateľov musel zaplatiť zápisné,¹⁸ za čo získal čitateľský preukaz. Ak si chceli čitatelia odniesť knihu domov, museli zložiť kauciu pre prípad, že by ju už nevrátili, stratili alebo zničili. Poplatok sa odvádzal iba zo začiatku, neskôr bol zrušený. Čitateľ si mohol požičať najviac dve knihy.¹⁹ Poplatok sa vyberal aj za požičanie knižnej jednotky. V roku 1937 sa pohyboval vo výške 25 halierov za jednu knihu,²⁰ po roku 1939, keďže sa mala dosiahnuť čo najvyššia návštevnosť knižníc, sa mali knihy požičiavať zväčša bezplatne.²¹ Výpožičná doba bola 14 dní. V prípade, že čitateľ s vrátením knihy meškal, knihovník ho o tom listom dvakrát upovedomil a následne nahlásil na obecnom úrade.²² Sankciou za omeškanie bola pokuta, navýšená o financie, ktoré by zaplatil pri klasickom požičaní knižného titulu.²³ Ak návštevník opakovane porušoval knižničný poriadok, mohlo vedenie knižnice pristúpiť k jeho vyškrtnutiu zo zoznamu čitateľov. Želania a sťažnosti návštevníkov sa zapisovali do špeciálnej knihy, ktorú mal k dispozícii na vyžiadanie knihovník. Po zavedení protizhidských opatrení bol židovským obyvateľom Nitry zakázaný vstup do knižnice a požičiavanie literatúry. Znížili sa tým aj príjmy za požičiavanie kníh, čo inštitúcia značne pocítila v rozpočte.²⁴ Ročná dotácia zo strany mesta v sledovanom období sa pohybovala v rozmedzí od 30- do 50-tisíc slovenských korún,²⁵ čo približne dvojnásobne prekračovalo štátom stanovené povinné príspevky na knižnicu vo výške 70 halierov²⁶ na jedného obyvateľa mesta. Knižnica nakupovala nové tituly do fondu priebežne počas kalendárneho roka, na čo získavala od mesta finančnú podporu. Výška príspevku na nákup literatúry národnostných menšín sa odvíjala od počtu obyvateľov, ktorí sa k menšine prihlásili pri poslednom sčítaní

¹⁶ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. List Mestskej verejnej knižnice v Nitre adresovaný vládnemu komisárovi dňa 20. 11. 1941.

¹⁷ REPČÁK, Jozef. Zakladajme verejné knižnice. In: *Národný pracovník. Časopis osvetového ústredia*, roč. 5, 1944, č. 7, s. 304-310.

¹⁸ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Potreba Mestskej verejnej knižnice a čítárne v Nitre.

¹⁹ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Správa o stave a činnosti Verejnej knižnice a čítárne mesta Nitry za rok 1937.

²⁰ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1923-1924, škat. 3. Zápis zo zasadnutia mestskej rady zo dňa 4. 10. 1923.

²¹ O verejných obecných knižniciach. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 3, s. 67.

²² ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Správa o stave a činnosti Verejnej knižnice a čítárne mesta Nitry za rok 1937.

²³ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Potreba Mestskej verejnej knižnice a čítárne v Nitre

²⁴ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Žiadosť Mestskej verejnej knižnice a čítárne v Nitre adresovaná vládnemu komisárovi mesta Nitra dňa 31. 7. 1942.

²⁵ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Záverečné účty knižnice za rok 1940, Rozpočet Mestskej verejnej knižnice a čítárne v Nitre v roku 1941.

²⁶ Porovnaj: REPČÁK, Jozef. Finančné položenie obecných knižníc. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 3, 1942, č. 1-2, s. 51.

Pudu.²⁷ Podľa údajov uverejnených na stránkach časopisu *Kultúra*, mohli slovenské knižnice dovedna venovať na akvizíciu okolo 1,5 milióna korún. Tieto peniaze pochádzali z poplatkov, ktoré čitatelia v knižniciach zaplatili. K sume sa ešte pripočítavali povinné subvencie na nákup literatúry z mestských a obecných rozpočtov.²⁸ Financie na akvizíčnú činnosť sa mali percentuálne deliť na nákup troch rôznych skupín kníh. Prvú tvorila literatúra, ktorej nákup bol pre knižnice štátom určený ako povinný a išlo na ňu 25 % z celkového rozpočtu na akvizíciu. Druhú skupinu tvorili štátom odporúčané knihy, pričom na ich nákup mohli knižnice minúť 50 % zo sumy, poslednou skupinou boli štátom uznané tituly. Na obstaranie tejto literatúry sa mohlo minúť 25 % z financií určených na akvizíciu.²⁹ Rozdelenie knižnej produkcie do skupín mala na starosti Ústredná knižničná rada pri Matici slovenskej v Turčianskom Svätom Martine. V prípade povinných knižiek, ktoré mali „skultúrňovať a vzdelávať národ“ išlo v prevažnej miere o literatúru národne orientovanú (či už beletristickú alebo odbornú), politickú, historickú (so schválenou interpretáciou historických udalostí) a odbornú.³⁰ Podobne sa prikazovalo aj predplatenie vybraných novín a časopisov, napríklad týždenníka *Stráž vlasti*.³¹

Pokusy o ovplyvňovanie knižničnej tvorby zo strany vládnej moci po roku 1939

Zmenou vnútropolitckej situácie v Československu v druhej polovici roka 1938 sa odštartovali rozsiahle zmeny dovedajšieho pluralitného systému. Štátna moc využívala na gleichšaltovanie spoločnosti všetky dostupné možnosti, ktoré sa jej ponúkali. Výnimkou nebola ani umelecká a knižná tvorba. Vzorom sa malo stať Nemecko, ktoré sa šírením „kulturpolitiky“ v satelitných štátoch snažilo ovplyvniť široké masy obyvateľstva. Predpokladom bolo podpísanie dohody o kultúrnej spolupráci, ktorej nosnou časťou bola výmena kultúrneho potenciálu s protektorom.³² Dôkazom toho, že kooperácia naozaj prebiehala aj v oblasti knižnej tvorby boli výstavy nemeckej literatúry na Slovensku (Bratislava, Prešov) a podobná akcia

²⁷ Podľa znenia zákona táto dotácia nemohla byť využívaná na réžiu knižnice, ale výhradne na akvizíciu nových titulov. Okrem tejto subvencie získavala knižnica finančné prostriedky od mesta aj na chod inštitúcie. ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. List Referátu ministerstva školstva a národnej osvetu v Bratislave adresovaný Mestskej rade v Nitre dňa 21. 2. 1935.

²⁸ MENTOR. Chceme prevychovať národ – usporiadajme mu obecné knižnice. In: *Kultúra. Revue slovenskej katolíckej inteligencie*, roč. 12, 1940, č. 1-2, s. 19.

²⁹ MENTOR, ref. 28, s. 20.

³⁰ Medzi takéto povinne zakúpené knihy patrili napríklad: *Juraj Gajdoš Brezka: Nemecko mierové a bojujúce. Albert Šimončič – Jozef Polčín: Dr. Jozef Tiso. Prvý prezident Slovenskej republiky*; vydanie čísla nemeckého časopisu „*Moderne Welt*“ venované Slovensku; *Jozef Antošik: Živé duše*. Porovnaj ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Ďalšími boli napr. *Osudy memoranda*, ktoré boli vydané Maticou slovenskou a *Ludovít Štúr: Slovo na čase*. Porovnaj: MVSR-Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond Ministerstvo školstva a národnej osvetu (ďalej f. MŠANO), 1938 – 1945, škat. 1. Zoznam kníh vyhotovený Osvetovým ústredím pri MŠANO zaslaný všetkým obecným knižniciam na Slovensku dňa 16. 4. 1942. Zastúpená bola aj beletria napr. *Martin Rázus: Bača Putera a Krémarský kráľ* Soznam schválených kníh pre obecné knižnice – príloha. In *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 3, s. 5.

³¹ ŠA v NR – pob. Ivanka, fond Župa Nitrianska III. (ďalej f. ŽN III.), 1943, škat. 35. List prezídia ministerstva vnútra v Bratislave adresovaný všetkým župným a okresným úradom dňa 28. 6. 1943.

³² DRAGŮŇ, Stanislav. Nemecko-slovenská dohoda z roku 1942 o spolupráci na kultúrnom poli a jej realizácia v praxi. In: *Historický časopis*, roč. 55, 2007, č. 3, s. 559-576. ISSN 0018-2575. SCHVARC, Michal – HALLON, Ľudovít. Nemecká kultúrna politika na Slovensku v rokoch 1939-1945. Náčrt problematiky. In: *Život v Slovenskej republike – Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IX*. SOKOLOVIČ, Peter (ed.), Bratislava : ÚPN, 2011, s. 259-284.

slovenských umelcov pripravovaná v Berlíne.³³ V popredí stáli tituly vedúcich predstaviteľov Nemeckej ríše na čele s Hitlerovým *Mein Kampf*.³⁴ Snaha o propagáciu nemeckej kultúrnej tvorby na Slovensku zasiahla aj iné oblasti, ako napríklad výstavnú, divadelnú, filmovú alebo hudobnú scénu,³⁵ a bola podporená aj v dohode o spolupráci na kultúrnom poli s nemeckým protektorom. Snaha o jednostrannú orientáciu slovenskej umeleckej tvorby a kultúry sa nestretávala so všeobecným súhlasom zo strany odbornej verejnosti. Niektorí, hoci ich hlasy sa predstavitelia oficiálneho smerovania snažili prekričať, videli východisko v orientácii na viaceré krajiny, aby sa umelecká tvorba prejavila v celej jej košatosti.³⁶ Priame nasledovanie myšlienok nacionálneho socializmu šíreného z Nemeckej ríše chcela vládna moc presadiť aj prostredníctvom oficiálnych proklamácií čo najväčšieho počtu umelecky činných a známych osobností kultúrneho života. V tomto duchu bol spísaný tzv. Lomnický manifest v roku 1940.³⁷ Predstavy vládnej moci o podobe slovenskej umeleckej tvorby sa snažili jej reprezentanti implantovať do praxe aj rôznymi apelmi v časopisoch, ktoré kritizovali nezrozumiteľnosť diel niektorých slovenských umelcov, najmä tých, ktorí sa vydali „vlastnou cestou“. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj aktivity Matice slovenskej, ktorej snaha o presadzovanie kresťanského nacionalizmu sa v kruhoch odbornej verejnosti nestretla so všeobecným pochopením.³⁸ Požiadavkou doby bolo tvoriť diela všeobecne prístupné a najmä zrozumiteľné čo najširšiemu publiku, naplňujúce prísne ideologické kritériá mravnej čistoty a národnej hrdosti. Týkalo sa to najmä výtvarného umenia, z literárnej tvorby najmä poézie. Snaha o umeleckosť, invenciu a kreativitu, ktorá odlišovala jednotlivých autorov, bola vnímaná negatívne, pretože bola väčšinovému publiku údajne nezrozumiteľná.³⁹ Jednoduchosť čitateľského výberu, bez hlbšieho morálneho alebo národného apelu, zameraná len na pobavenie (detektívky, kovbojky, indiánky, milostné romány)

³³ MVR- Archív Slovenského národného múzea v Bratislave, fond Zväz slovenských múzeí, 1939-1959, škat. 2. List Výboru berlínskej výstavy adresovaný predsedníctvu Zväzu slovenských múzeí dňa 7. marca 1942.

³⁴ Výstava nemeckej knihy v Bratislave. In: *Slovák*, roč. 22, 1940, č. 18, s. 7. Výstava bola usporiadaná pod záštitou Vojtecha Tuku v pavilóne Spolku slovenských umelcov v Bratislave. Skvelý obraz nemeckej dokonalosti. In: *Slovák*, roč. 22, 1940, č. 18, s. 7.

³⁵ PALÁRIK, Miroslav. *Sväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939-1945*. Nitra : UKF v Nitre, 2011, 198 s. ; ŠTEFKO, Vladimír. *Slovenské činoborné divadlo 1938-1945: Pokus o načrtnutie problematiky*. Bratislava : Tália – press, 1993, 171 s.; MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Nitrianske kiná v období druhej svetovej vojny. In: *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 2, s. 291-312; HANÁKOVÁ, Petra. Udávať, dozerat' a trestať. Slovenské kino 1939-1945 v policajných a iných archívoch. In: *Film a kultúrna pamäť*. Bratislava : Asociácia filmových klubov, Slovenský filmový ústav, 2014, s. 114-127; KAMENEC, Ivan. Kultúrne paradoxy vo vzťahoch medzi satelitom a veľmocou. Slovenská kultúra pod nemeckým „ochranným patronátom“. In: KAMENEC, Ivan. *Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : HiÚ SAV a Prodama, 2009, s. 119; SCHVARC – HALLON, ref. 32, s. 259-284. HETÉNYI, Martin. Niektoré aspekty kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti mesta Nitra v rokoch 1939-1945. In: *Konštantínove listy*, roč. 8, 2015, č. 2, s. 78-87..

³⁶ JŠK. Otázky nateraz bez odpovede. In: *Kultúra*, roč. 13, 1941, č. 7-8, s. 325-327.

³⁷ O tom bližšie: KAMENEC, Ivan. Zmietanie sa medzi politikou, kultúrnou tvorbou a vlastným svedomím. In: KAMENEC, ref. 35, s. 135-136.

³⁸ Kresťanský nacionalizmus? In: *Kultúra. Revue slovenskej katolíckej inteligencie*, roč. 12, 1940, č. 3-4, s. 98.

³⁹ ALEXY, Janko. Čo s našim moderným umením? In: *Kultúra. Revue slovenskej katolíckej inteligencie*, roč. 12, 1940, č. 1-2, 40-43.

bola v tlači pranierovaná.⁴⁰ Podstatné bolo vychovať čitateľa, ktorý siahne po takej literárnej tvorbe, ktorú dopredu vládny úradník označil za plnohodnotnú. „Pestúnmi národa“ sa mali stať lokálni osvetoví pracovníci a miestni knihovníci. Silu knihy si vládna moc veľmi dobre uvedomovala. Spisovateľ a šéf Úradu propagandy Tido J. Gašpar tvrdil: „*Náš mladý štát vrchol politickej múdrosti vidí v tom, dať každý deň svojmu ľudu do rúk tie dve základné podmienky života: chlieb a knihu.*“⁴¹ Tematické vzory literárnej tvorby sa hľadali v Nemecku, kde sa knižná produkcia prispôbovala potrebám štátu a vojnovému stavu. Podporované tam boli diela s historickou tematikou, pričom sa hľadali najmä obrazy biedy, zúfalstva predchádzajúce nástupu národného socializmu, ale aj témy vytrvalosti, železnej vôle a tvrdosti Nemcov z dávnych čias, aby sa poukázalo na to, že národ vedel znášať všetky útrapy a aj tak sa dopracovať k vynikajúcim výsledkom. V tomto prípade sa požiadavky vládnej moci veľmi neodlišovali od tých, ktoré sa do popredia dostali po februári 1948. Túto snahu dokumentujú aj vyjadrenia literárneho historika a kritika Andreja Mráza v článku s názvom *Chápanie umenia*, ktorý vyšiel v roku 1942 na stránkach časopisu *Elán*. Predmetná stat' je kritikou čitateľov, ale aj „objednávateľov“ umenia, ktorí nemali jasnú predstavu o umení, nechápali ho v nálezitých súvislostiach a neboli schopní vnímať využitú symboliku umeleckého diela a napriek tomu „... žiadali od nich lokajské služby. Čomu majú slúžiť? Národný zákonodarca neodpovie ti na takúto otázku. On len čosi počul, čosi počítal, akési beslovité vykriky udierali sa mu do uší, všetko to naplnilo ho ukrutným sebedovomím a dnes umelcom chce predpisovať ... netajme si, u nás je dnes veľa ambícií nepovoláných zasahovať do umení ... O pomýlenom postoji k umeniam dozvedáš sa často v rozhovore s jednotlivcami, na divadelných predstaveniach, na koncertoch, na výstavách, pri počúvaní úsudkov o knihách a všade inde. ... no čitateľské, divadelní a iní umeleckí horlivci neuspokojujú sa u nás hundraním po kútoch, v úzkom krugu seberovných, oni idú aj na verejnosť. Raz im denné noviny dali možnosť v knižnej ankete hlasovať o knihách, prečo by im teraz nedali možnosť na iný spôsob vynášať úsudky o umení.“⁴² Vládna moc si našla aj v tejto sfére množstvo prisluhovačov, ktorí boli, za výhody zo strany štátu, ochotní plniť ideologické požiadavky objednávateľa. Bola to však, slovami Ivana Kamenca, „deravá totalita“⁴³, ktorá síce chcela usmerňovať, ale nevedela ako a vlastne ani akým smerom. Úloha štátost strany v tomto prípade bola o to zložitejšia, že samotná umelecká sféra bola značne rozpoltená, lavírujúca medzi politikou, presvedčením a svedomím jednotlivých autorov. Samozrejme, existovala aj skupina umelcov, ktorí sa nepodvolili ideologickému dozoru a v tomto období sa radšej literárne odmlčali.⁴⁴

Štátost strana sa v sledovanom období odvolávala na to, že slovenská knižná produkcia sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím zvýšila. Ako uvádza Laco Jánsky,⁴⁵ počet vydaných

⁴⁰ V prípade detektívok sa kritizovalo to, že postavy týchto diel boli väčšinou šablónovité a ostro povahovo kontrastujúce. Obsahovali popisy krádeží, vrážd a iných zločinov. Hrdinovia často holdovali hazardným hrám, alkoholu a drogám. Najväčším nebezpečenstvom bolo to, že obsahovali podrobné návody páchania trestných činov. Pri kovbojkách bol problémom ich negatívny postoj k ľudskej spoločnosti, „*lebo chorobné, pološialené individuá vytvárajú dej a ich zločiny sú vystavované na obdiv*“. Tzv. indiánky boli kritizované pre jednofarebný prístup k stvárňovaniu postáv. V prípade milostných románov bolo nežiaduce že „*skresľovali život, predstavovali ho ako ustavičnú zápravu, plnú šťastia, milostných zápletok a ustavičného leňošenia*“. Por. ŠVIKRUHA, Jozef. Periférna literatúra a verejná knižnica. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 5, 1944, č. 9-10, s. 365-369.

⁴¹ HORA, Štefan. Socializácia knihy v praxi. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 3, 1942, č. 4, s. 97.

⁴² MRÁZ, Andrej. Chápanie umenia. In: *Elán*, roč. 13, máj 1942, č. 9. s. 1-2.

⁴³ KAMENEC, ref. 35, s. 138.

⁴⁴ Pozri: KAMENEC, ref. 35, s. 133 an.

⁴⁵ Konkrétne sa uvádzajú čísla 3 927 kníh za roky 1939-1944. JÁNSKY, M. Laco. Nad päťročnou bilanciou. In: *Slovenská duchovná tvorba 1939-1944*. Bratislava : Generálny sekretariát HŠIS, 1944, s. 23.

kníh na Slovensku v rokoch 1939 – 1944 dosiahol takmer 4-tisíc kusov, pričom iba niečo vyše 600 kníh z tohto počtu tvorili preklady z inojazyčnej literatúry. Nebola to však celkom pravda, pretože slovenská produkcia v medzivojnovom období stúpala a v posledných rokoch existencie Československej republiky bola porovnateľná s vydateľskou činnosťou za druhej svetovej vojny. Štatistická ročenka uvádza, že v roku 1935 vyšlo v ČSR v slovenskom jazyku 901 neperiodických tlačovín.⁴⁶ O niečo nižšie číslo počtu vydaných kníh v danom roku, 708, uviedol Konštantín Čulen v článku, ktorý vyšiel v roku 1943 v časopise *Kultúra*.⁴⁷ Pri prepočte množstva kníh uvádzanom Jánškom na jeden rok vychádza počet 654,5 knihy na rok.⁴⁸ Čísla teda naznačujú, že vládna moc sa snažila obyvateľov republiky presvedčiť o nebyvalom rozmachu, hoci k nemu reálne nedochádzalo. V oblasti periodických tlačovín mali obyvatelia republiky, podľa zistení Evy Ďurkovej, k dispozícii 221 novín a časopisov.⁴⁹ Vydavатели a nakladatelia si pri príprave nového titulu do tlače mali dávať pozor na kvalitu odvedenej práce. Týkalo sa to používania spisovnej slovenčiny⁵⁰ a zabezpečenia dobrých jazykových korekcií, prípravy ilustrácií a celkového dizajnu knihy.⁵¹ Ak boli tieto parametre porušené, mohlo sa pristúpiť aj k stiahnutiu titulu z knižného trhu. Diela nevyhovujúce po tejto stránke boli v tlači pranierované. Rovnako sa apelovalo na vydavateľstvá, aby pripravovali do tlače najmä hodnotné diela a nie „senzačné“, na ktorých sa snažia zarobiť, keďže skutočné umelecké diela neboli pre nich rentabilné.⁵²

Organizácia knižníc

Po zmene politických pomerov v roku 1938 bola v priebehu nasledujúcich mesiacov zasiahnutá aj organizácia knižníc. Knižnice a problematika knihovníctva organizačne spadala pod správu ministerstva školstva a národnej osvety, konkrétne revízná činnosť v knižniciach pod Ústrednú osvetovú komisiu.⁵³ Po Viedenskej arbitráži sa počet knižníc na Slovensku znížil. V roku 1942 ich bolo 2 695.⁵⁴ Tento počet zahŕňal aj maďarské a nemecké knižnice. Bolo to teda o 1 102 inštitúcií menej v porovnaní s rokom 1937. Za tri roky existencie štátu sa počet knižníc navýšil o približne 200, ale toto číslo bolo dosiahnuté aj rozdelením dovedy spoločných

⁴⁶ Vyšla iba za rok 1938, kde sa uvádzajú údaje za roky 1932 – 1936.

⁴⁷ ČULEN, Konštantín. Maďarská literatúra o Slovensku. In: *Kultúra*, roč. 15, 1943, č. 8-9, s. 412.

⁴⁸ Pri otváraní výstavy slovenskej tlače v Bratislave v marci 1942 uviedol Jozef Sivák, že za tri roky samostatného Slovenska vyšlo dovedna 1 661 kníh, čo je v prepočte 553,6 kníh na rok. Opäť sa malo poukázať na rozmach knižnej tvorby. Porovnaj: Výstava slovenskej tlače. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 3, 1942, č. 3, s. 91-92.

⁴⁹ ĎURKOVSKÁ, Eva. Kultúra ako jedna z dimenzií spoločenského života v Slovenskej republike v rokoch 1939-1945. In: SOKOLOVIČ, ref. 32, s. 245 a n.

⁵⁰ V tejto súvislosti je potrebné upozorniť, že v roku 1940 boli vydané nové Pravidlá slovenského pravopisu, podľa ktorých sa mali riadiť všetci úradníci a mali byť využívané aj v knižnej tvorbe. Pozri: Výnos MŠANO zo dňa 27. 4. 1940, o užívaní nových Pravidiel slovenského pravopisu. In: *Zvesti Ministerstva školstva a národnej osvety* (ďalej *Zvesti MŠANO*), roč. 4, 1940, č. 3, s. 81-82.

⁵¹ DUBAY, Anton Dezider. Vonkajšia úprava knihy ako podmienka úspechu. In: *Národný pracovník. Časopis osvetového ústredia*, roč. 3, 1943, č. 4, s. 116-117.

⁵² CHORVÁTH, Michal. Knihy a nakladateľstvá. In: *Elán*, roč. 14, 1943, č. 2, s. 5-6.

⁵³ ČUNDERLÍK, Valerián. Dva roky našej práce. In: *Národný pracovník. Časopis osvetového ústredia*, roč. 2, 1941, č. 3, s. 38.

⁵⁴ Štatistické údaje z rokov 1938 – 1941 nie sú dostupné. Pozri: ŽATKULIAK, Ján Garyk. Vývin slovenských obecných verejných knižníc. In: *Národný pracovník. Časopis osvetového ústredia*, roč. 5, 1944, č. 6, s. 258-261.

knížnic pre niekoľko obcí.⁵⁵ V nasledujúcom období sa mal klásť dôraz na malé knižnice na juhu a severe Slovenska a na kopaniciach, prípadne na obce, ktoré boli doteraz bez knižnic. Knižničný fond sa mal prednostne dopĺňať najmä v tých inštitúciách, kde bolo k dispozícii dovedna len cca 8 – 10 kníh a zriaďovať ďalšie knižnice tam, kde žiadne neboli.⁵⁶ Predstavou ministerstva školstva bolo mať knižnicu v každej obci, ktorá je od mesta vzdialená maximálne tri kilometre. Knižnice mali byť počas týždňa prístupné obyvateľom čo najčastejšie.⁵⁷ Na základe zákona č. 430 z roku 1919 knižnice riadili knižničné rady, ktoré spadali pod obecné zastupiteľstvá. Rozpúšťaním zastupiteľstiev na jeseň 1938 a preberaním ich kompetencií vládnymi komisármi⁵⁸ sa v niektorých prípadoch rozpadla aj knižničná rada, ktorej úlohou bolo dozeráť na vyplácanie povinných obecných príspevkov určených pre knižnicu a kontrolovať ďalšie dôležité úlohy súvisiace so zabezpečením bezproblémového chodu inštitúcie. V Nitre fungovala knižničná rada bez prerušenia pod vedením kňaza Michala Bolečka.⁵⁹ Na jej zasadnutí začiatkom roku 1939 došlo k úprave na postoch správcov nitrianskych knižnic. Eduard Lencse sa stal knihovníkom Maďarskej národnostnej knižnice a za knihovníka bol zvolený Július Rovnianek. K dispozícii dostal dvoch kancelárskych pomocníkov.⁶⁰ Úlohou knižničnej rady bolo schvaľovať návrhy na nákup nových kníh, ale bola z nej „*zostavená aj komisia na vyradenie kníh nezodpovedajúcich duchu doby*“.⁶¹ Práve táto úloha sa pre nasledujúce obdobie mala stať kľúčovou na poli knihovníctva.

Preškolenie knihovníkov

Podľa znenia zákona č. 430 z roku 1919 musela mať každá obec s počtom obyvateľov nad 10-tisíc knižnicu s riadne vyškoleným a plateným knihovníkom. Túto podmienku Nitra nespĺňala od roku 1933 do augusta 1936, keď knihovník Eduard Lencse zložil knihovnícku skúšku v Prešove.⁶² Po roku 1939 sa na Slovensku zvýšili požiadavky na ideologickú prípravu knihovníkov. Na to, aby mohla byť zaistená adekvátne ideologická orientácia pracovníkov knižnic, absolvovali knihovníci štátny knihovnícky kurz a špecializované prednášky, na podklade ktorých skladali štátnu knihovnícku skúšku a dostávali príslušné osvedčenie o kvalifikácii. V tomto prípade sa uplatňovali postupy zavedené ešte v období Československej republiky, ktoré boli upravené tak, aby vyhovovali novým pomerom. V niektorých prípadoch sa pre knihovníkov žiadalo aj odobrenie miestnej osvetovej komisie, a miestneho odboru Hlinkovej

⁵⁵ Činnosť verejných obecných knižnic v roku 1942. In: *Národný pracovník. Časopis osvetového ústredia*, roč. 5, 1944, č. 4, s. 156-161.

⁵⁶ SNA v BA, f. MŠANO, 1938-1945, škat. 1. Výročná správa o činnosti Ústrednej osvetovej komisie pri Ministerstve školstva a národnej osvety v Bratislave za rok 1940/1941 zo dňa 15. októbra 1941. Pozri aj: ČUNDERLÍK, Valerián. Lazy a nigramotnosť. In: *Národný pracovník. Časopis osvetového ústredia*, roč. 2, 1941, č. 6, s. 128-129.

⁵⁷ Obce s počtom obyvateľov do 2 000 mali mať knižnicu otvorenú aspoň raz do týždňa. Každý deň mali byť prístupné knižnice v mestách nad 10-tisíc obyvateľov. O verejných obecných knižniciach. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 3, s. 67.

⁵⁸ ŠUTAJOVÁ, Jana. Formovanie obecnej samosprávy na Slovensku. In: *Človek a spoločnosť: Internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, roč. 9, 2006, č. 2; PODOLEC, Ondrej. Postavenie obecnej samosprávy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 4, s. 647-668.

⁵⁹ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Správa o stave a činnosti Verejnej knižnice a čítarne mesta Nitry za rok 1937.

⁶⁰ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1940-1944, škat. 2. Rozvrh práce Notárskeho a Mestského úradu v Nitre.

⁶¹ Zasadnutie knižničnej rady mesta Nitry. In: *Nitrianska stráž*, roč. 19, 1939, č. 15, s. 4.

⁶² ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. List Eduarda Lencseho adresovaný Mestskej rade v Nitre dňa 11. 8. 1936.

slovenskej ľudovej strany, aby kandidát bol schopný „*spravovať knižnicu v duchu platných predpisov*“.⁶³ Osvedčenie získané od lokálnych štruktúr malo vypovedať o lojalite knihovníkov, nie o ich odborných znalostiach a kvalifikácii. Výber vhodného kandidáta bol dôležitý, nakoľko bol spolu s knižničnou radou najdôležitejšou osobou v knižnici.⁶⁴ Od knihovníka sa všeobecne očakávalo, že bude mať prehľad v domácej i zahraničnej knižnej produkcii, bude ovládať na vynikajúcej úrovni minimálne úradný jazyk a bude schopný čitateľom poradiť. Knihovník viedol podrobné štatistické záznamy o čitateľoch a výpožičkách. Na ich základe sa potom snažil dopĺňať knižničný fond. Bol to človek, ktorý vyberal spisbu do knižničného fondu a teda rozhodoval o tom, akú literatúru budú mať obyvatelia k dispozícii. Najmä nedôvera v dostatočnú lojalitu a rozhladenosť týchto úradníkov viedla ministerstvo k vytváraniu zoznamov povinnej, odporúčanej a schválenej literatúry pre potreby verejných knižníc.⁶⁵ Predstavy o práci knihovníka a jeho znalostiach pravidelne vychádzali v časopise *Národný pracovník*.⁶⁶ Samozrejmosťou bolo, že v obciach s počtom obyvateľov nad 10-tisíc musel pôsobiť v knižnici vyškolený knihovník, čo znamenalo, že musel mať absolvovanú minimálne strednú školu a jednoročné odborné vzdelanie zakončené štátnou knihovníckou skúškou. Po vzniku samostatného slovenského štátu však nastal pri výchove nových knihovníkov problém, nakoľko knihovnícka škola a kurzy pre knihovníkov boli organizované z Prahy. Keďže založenie knihovníckej školy na Slovensku by bolo nerentabilné, mali sa knihovníci vzdelávať prostredníctvom krátkodobých kurzov zakončených skúškou a absolventskou praxou.⁶⁷ Knihovnícka skúška pozostávala z písomnej a ústnej časti. Adepta skúšala odborná komisia, ktorú na dva roky menovalo Ministerstvo školstva a národnej osvety.⁶⁸

Arizácie v oblasti kníhtlače v Nitre

Na území Slovenska prichádzalo už v období autonómie k rozsiahlym vnútropolitickým zmenám, ktoré neobišli ani oblasť knihovníctva a kníhtlače. Produkcia kníh bola výrazne podrobená politickej objednávke. V nemalej miere ju postihol radikálny zásah do vlastníckych pomerov vo forme arizácie podnikov židovských vlastníkov. V Nitre sa najväčším kníhkupectvom stal podnik s názvom: Andrej – Kníhkupectvo, papiernictvo, kníhtlačiareň, sídliači v budove

⁶³ SNA v BA, f. MŠANO, 1938-1945, škat. 1. Verejná knižnica Mariková – kvalifikácia knihovníka, 21. 12. 1942.

⁶⁴ O verejných obecných knižniciach. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 3, s. 67.

⁶⁵ SEDLÁK, Ján. Slovenská kniha v obecnej knižnici. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 5, 1944, č. 1-2, s. 32.

⁶⁶ BUCKO, Vojtech. Knihovník. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 2, s. 41-43; BUCKO, Vojtech. Výber kníh. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 5, s. 111-113; REPČÁK, J. Knihovník a jeho odborná príprava. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 6-7, s. 159-163; HORA, Štefan. Niekoľko poznámok pre knihovníkov. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 5, 1944, č. 9-10, s. 363-364.

⁶⁷ REPČÁK, Jozef. Knihovník a jeho odborná príprava. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 6-7, s. 160-161.

⁶⁸ Výnos MŠANO z 12. 12. 1941, ktorým sa vydáva skúšobný poriadok ustanovovacích skúšok pre úradníkov archívnej, a knižničnej služby v odbore MŠANO a v iných štátnych a verejných úradoch a ústavoch. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 5, 1942, č. 2, s. 36-38. V rokoch 1941 – 1943 ju tvorili Branislav Varsik, skúšobný komisár pre archívniectvo a pramene k slovenským dejinám, Alexander Húščava, skúšobný komisár pre paleografiu a diplomatiku, Ľudovít Zachar, skúšobný komisár pre základy knihovedy a knižničnej správy a pre správu vedeckých a špeciálnych knižníc, Jozef Gajdoš, skúšobný komisár pre bibliografiu, katalogizáciu, dejiny a terajší stav knihovníctva a dejiny kníhtlače, a Štefan Luby, skúšobný komisár pre právne pojmy, dejiny verejnej správy, pre úpravu knižničnej správy a tlačový zákon. Výnos MŠANO zo dňa 12. 12. 1941, o vymenovaní skúšobnej komisie pre ustanovovacie skúšky úradníkov archívnej a knižničnej služby. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 5, 1942, s. 39.

Sekretariátu HSES na Hlinkovej ulici č. 2.⁶⁹ Firma vlastnú ponuku produktov pravidelne inzerovala v regionálnej tlači, a to najmä knihy slovenských vydavateľstiev. V reklamných sloganoch podnik sľuboval, že „*dodá v najkratšom čase odborné knihy a časopisy vo všetkých rečiach zo všetkých prístupných krajín*“. Kníhtlačiaren vznikla spojením troch arizovaných podnikov, a to konkrétne firmami židovských majiteľov s názvom: bratia Löwyovci, Prvá slovenská kníhtlačiaren v Nitre, podniku Izraela Grossmanna a spol. (Hermes) a firmy Samuela Kleina. Arizátorom sa stala Kníhtlačiaren Andrej (filiálka v Nitre vznikla v septembri roku 1941) – účastinná spoločnosť, napojená na HSES. Správcom podniku bol František Mojto mladší – syn vládneho komisára mesta Nitra. Mala šesť zamestnancov.⁷⁰ Tlačiaren bola začiatkom roka 1945 priamo zasiahnutá pri bombardovaní Nitra a úplne zničená.⁷¹

Dalším kníhtlačiarskym podnikom bola firma Jána Rišňovského s názvom Corvina, ktorá sídlila na Piaristickej ulici č. 22. Podnik zamestnával dvoch pracovníkov. Bola to menej významná tlačiaren, ktorá sa sústredila na vydávanie širokého spektra kníh a tlačovín.⁷² Jej činnosť bola v roku 1943 zastavená, pravdepodobne pre nedostatok kvalifikovaného personálu, na ktorý sa majiteľ viackrát sťažoval. Na území Nitra pôsobili aj Kníhkupectvo Štefan Huszár, ponúkajúce beletriu, divadelné hry, fotoalbumy, kancelárske potreby, obchodné knihy, kníhtlačiarske práce, väzbu kníh a vydavateľské práce. Tlačiaren mala dlhú tradíciu a dobrú povesť. Sídlila na Rázusovej ulici č. 4 a zamestnávala dovedna deväť zamestnancov.⁷³ Podnik začiatkom roka 1945 zasiahlo niekoľko bômb, ktoré spôsobili jeho úplnú devastáciu. Mozaiku tlačiarní dopĺňala kníhtlačiaren Tyršel, ktorej vlastníkom bol Dušan Tyršel. Bol to podnik s dlhšou tradíciou založený Jozefom Neugebauerom s príspevom biskupa Jozefa Wuruma v roku 1838. Po vzniku Československej republiky sa na krátku dobu podnik dostal do rúk nakladateľstva Katolíckej noviny. Tyršellovci kníhtlačiaren odkúpili v roku 1920.⁷⁴ Firma sídlila na Palugyaiho ulici č. 2, dnes už neexistujúcej časti mesta na Svätoplukovom námestí. V podniku našlo prácu päť zamestnancov.⁷⁵ Ako jedinej kníhtlačiarni v Nitre sa jej podarilo odolať bombardovaniu a v činnosti pokračovala aj po druhej svetovej vojne.⁷⁶ Arizovaným podnikom bolo aj kníhkupectvo a papiernictvo Vladimíra Wetzlera. Arizátorkou sa stala Ružena Srpoňová. Podnik sa s veľkou pravdepodobnosťou sústredil iba na predaj kníh. V zozname kníhtlačiarov z roku 1942 sa nenachádzal.⁷⁷

Po vzniku samostatného slovenského štátu bol vydaný zákaz vykonávania editorskej a vydavateľskej činnosti pre občanov židovského vierovyznania. Držitelia moci tým zaistovali, aby tlač, ktorú považovali za jeden z významných atribútov šírenia propagandy a ideologických myšlienok, prešla do vlastníctva spoľahlivých a strane lojálnych ľudí. Podľa paragrafov 34 a 35 nariadenia o právnom postavení Židov nesmeli Židia vydávať žiadny periodický

⁶⁹ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 119. Zoznam kníhtlačiarov v Nitre ku dňu 1. 1. 1942.

⁷⁰ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 119. Zoznam kníhtlačiarov v Nitre ku dňu 1. 1. 1942.

⁷¹ ČERNÁK, Vladimír. Z dejín nitrianskych tlačiarní a typografov. Spojenie Rišňovského s Ronchettim. In: *Nitra. Kultúrno-spoločenský mesačník*, roč. 35, 2010, č. 4, s. 24-25.

⁷² ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 119. Zoznam kníhtlačiarov v Nitre ku dňu 1. 1. 1942.

⁷³ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 119. Zoznam kníhtlačiarov v Nitre ku dňu 1. 1. 1942. Pozri tiež: ČERNÁK, Vladimír. Z dejín nitrianskych tlačiarní a typografov. Dobré meno Huszárovej tlačiarnie. In: *Nitra. Kultúrno-spoločenský mesačník*, roč. 35, 2010, č. 2, s. 25-26.

⁷⁴ ČERNÁK, Vladimír. Z dejín nitrianskych tlačiarní a typografov. Tlačiaren Jozefa Neugebauera a jeho potomkov. In: *Nitra. Kultúrno-spoločenský mesačník*, roč. 35, 2010, č. 1, s. 26-27, ISSN 1336 – 4685.

⁷⁵ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 119. Zoznam kníhtlačiarov v Nitre ku dňu 1. 1. 1942.

⁷⁶ ČERNÁK, ref. 74, s. 26-27.

⁷⁷ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 119. Zoznam kníhtlačiarov v Nitre ku dňu 1. 1. 1942.

alebo neperiodický časopis. Rovnako im vládna moc zakázala vykonávať umelecké povolania a verejne šíriť myšlienky a diela umelcov so židovským pôvodom.⁷⁸

Revízia knižničného fondu

Po štátoprávných zmenách v Československu v októbri 1938 sa na Slovensku výrazne začali prejavovať totalitné prvky moci. Predstavitelia HSIŠ sa snažili o úplný rozchod s predchádzajúcim demokratickým spôsobom vlády, čo sa postupne prejavilo aj na knižnom trhu. Držitelia moci sa odvolávali na to, že v predchádzajúcom režime sa knižnice stali „kolbišom, kde sa zmeriavali politické sily“.⁷⁹ Knižničný fond tak vraj pozostával najmä z politickej literatúry, ktorú bolo potrebné odstrániť a ponúknuť čitateľom „skutočné hodnoty v národnom a mravonáboženskom duchu“.⁸⁰ Revízie knižníc v období Slovenskej republiky 1939 – 1945 môžeme rozdeliť do niekoľkých fáz. V prvej sa vytriedovali knihy, ktoré mali väzbu na predchádzajúci politický režim, jej predstavitel'ov, prípadne boli písané po česky. Ďalej boli v prvých zoznamoch uvádzaní autori, ktorých ideologické presvedčenie a názory nezodpovedali predstavám držiteľ'ov štátnej moci. Index bol tvorený narýchlo, nešlo sa do hĺbky lustrovaných diel. Časovo išlo najmä o rok 1939.⁸¹

Druhá fáza, v rozmedzí rokov 1940 – 1942, sa sústredila na slovenské diela, ktoré boli „...nevychovujúce duchu vtedajšej doby a boli závadné aj po stránke mravnej, náboženskej, národnostnej a politickej...“.⁸² Proskribovaní boli aj známi zahraniční literáti a autori židovského pôvodu. Ostro bola sledovaná literatúra pre deti a mládež. Priebežne boli vytriedované aj nevhodné časopisy, ktorých zoznam vytvorila Ústredňa štátnej bezpečnosti.⁸³ V poslednej tretej fáze sa revízori sústredili na menej známych zahraničných autorov. Tieto diela však neboli na Slovensku bežne dostupné, preto nehrozilo akútne nebezpečenstvo šírenia nevhodných myšlienok. Časovo sa táto fáza kryla s rokmi 1943 – 1944. Podobne možno sledovať v jednotlivých fázach aj rozširovanie diapazónu lustrovaných knižníc. Vládna moc sa najskôr sústredila na veľké inštitúcie, verejnosťou najčastejšie využívané. Nachádzali sa zväčša vo väčších mestách. Postupne sa rozšíril záber o menšie knižnice v obciach, na školách a do zorného uhla sa pridali aj kiosky. V poslednej fáze sa úradníci sústredili na všetky knižnice, to znamená aj na tie na ministerstvách, úradoch, vo väzniciach, v hoteloch a v iných účelových zariadeniach využívaných verejnosťou.

⁷⁸ Nariadenie zo dňa 9. 9. 1941, o právnom postavení Židov. Dostupné na internete: http://www.upn.gov.sk/data/pdf/vlada_198-1941.pdf

⁷⁹ ŠTOLC, Jozef. Knihy a osveta. (Slovo o našich knižniciach). In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 3, 1942, č. 6, s. 172.

⁸⁰ SEDLÁK, Ján. Slovenská kniha v obecnej knižnici. In: *Tamže*. 1944, roč. 5, č. 1-2, s. 31.

⁸¹ ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1938-1945, škat. 1. Listy knihovníkov slovenských miest o revízii knižníc v roku 1939 so zoznamami vyradených kníh.

⁸² ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1941, škat. 56. List Nitrianskeho župana adresovaný všetkým okresným náčelníkom dňa 31. 12. 1940.

⁸³ ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1941, škat. 56. List Ústrednej štátnej bezpečnosti adresovaný všetkým županom dňa 30. 11. 1940 a ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1940, škat. 51. List Ústrednej štátnej bezpečnosti adresovaný všetkým županom a hlavnému veliteľstvu žandárstva v Bratislave dňa 15. 11. 1940; Zoznam periodických tlačív, ktorým bola povolená doprava a rozširovanie na území Slovenskej republiky ku dňa 1. 5. 1940; Doplnok I.

Rozsiahlou revíziou prechádzali aj školské knižnice, pretože „*knihba môže zhubne pôsobiť na mladú dušu*“.⁸⁴ Zvláštnej pozornosti sa dostávalo detskej literatúre, respektíve literatúre určenej pre deti a mládež. Prvé usmernenie ohľadom literatúry v žiackych knižniciach vydalo ministerstvo školstva ešte v období autonómie, 22. februára 1939, a týkalo sa kníh pripravovaných do tlače a aj tých, ktoré už boli súčasťou knižničných fondov. Dovtedy nevydané rukopisy mali posudzovať ministerstvom oslovení odborníci, ktorí by dohliadli na to, či sú tituly obsahovo hodnotné, teda napísané v duchu kresťansko-národnom, či vyhovujú po vizuálnej stránke a aj z hľadiska vydavateľom navrhovanej ceny. Náklady na posúdenie knihy a aj honorár hodnotiteľom hradil v plnej výške vydavateľ.⁸⁵ Revízie v žiackych knižniciach mali vykonať miestni učitelia, pričom knihy mali rozdeliť do dvoch skupín, na vyradenie a na ponechanie. Zoznamy týchto titulov mali potom zaslať ministerstvu, ktoré s konečnou platnosťou rozhodlo.⁸⁶ Od novembra 1940 mohli byť do žiackych knižníc zaradené iba knihy, ktoré „*vyhovujú zo stránky obsahovej, jazykovej, slobovej, neobsahujú nauky protištátne, nie sú proti verejnej mravnosti a nepodpichujú proti iným národom alebo konfesiám*“.⁸⁷ Odporúčané knihy, ktoré boli vhodné na zaradenie do vyučovacieho procesu, boli zverejňované v časopise *Zvesti Ministerstva školstva a národnej osvety*.⁸⁸ Nechýbali knihy Ferdinanda Ďurčanského, Konštantína Čulena, príručky pre Hlinkovu mládež alebo časopisy *Nová škola*, *Hlinkova mládež*, *Slovenské vojsko* a *Slovenská deva*. Publikované tu boli nariadenia o vyradení niektorých titulov z knižničných fondov školských knižníc. K nim patrili napríklad knihy, ktoré boli v Nemecku demonštratívne pálené už v roku 1933. Zaradení boli autori *Erich Maria Remarque*, bratia *Mannovci* či *Sigmund Freud*.⁸⁹ Zakázané bolo vydávať aj všetky miestne a krajské študentské časopisy, nakoľko mali údajne slabú úroveň a nevyhovovali po stránke obsahovej, pretože neboli pod vhodným pedagogickým a ideovým dozorom.⁹⁰

Dôsledne bol preverený aj obsah všetkých učebníc.⁹¹ Staré učebnice, schválené pred 14. marcom 1939, bolo zakázané používať.⁹² Pri revízii obsahu týchto školských pomôcok bola

⁸⁴ Vydarená výstavka literatúry pre deti a mládež. In: *Nitrianska stráž*, roč. 16, 1939, č. 52, s. 7. Problematike sa podrobnejšie venovala publikácia: KÁZMEROVÁ, Eubica a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918-1945)*. Bratislava: HÍU SAV a Prodama, 2012, 142 s.

⁸⁵ Výnos MŠANO Slovenskej krajiny zo dňa 22. 2. 1939, o schvaľovaní kníh do žiackych knižníc. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 2, 1939, č. 4, s. 130.

⁸⁶ Výnos MŠANO Slovenskej krajiny zo dňa 22. 2. 1939, o revízii žiackych knižníc na štátnych a na obecných národných školách. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 2, 1939, č. 4, s. 133.

⁸⁷ Výnos MŠANO z 21. 11. 1940, ktorým sa zrušuje výnos z 22. 2. 1939, o schválení kníh do žiackych knižníc. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 4, 1940, č. 14, s. 379.

⁸⁸ JARUŠEK, Rudolf. Abecedný zoznam vhodných kníh pre žiacke knižnice ľudových a meštianskych škôl. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 4, 1941, č. 9, s. 383-403; JARUŠEK, Rudolf. Abecedný zoznam kníh pre žiacke knižnice ľudových a meštianskych škôl, vydaných v roku 1941. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 5, 1942, č. 6, s. 236-240; JARUŠEK, Rudolf. Abecedný zoznam kníh pre žiacke knižnice ľudových a meštianskych škôl, vydaných v roku 1942. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 6, 1943, č. 7, s. 209-212; JARUŠEK, Rudolf. Abecedný zoznam kníh pre žiacke knižnice ľudových a meštianskych škôl, vydaných v roku 1943. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 7, 1944, č. 8, s. 152-156. Rudolf Jarušek pôsobil v tomto období ako riaditeľ meštianskej školy v Trnave.

⁸⁹ Výnos MŠANO zo dňa 6. 4. 1943. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 6, 1943, č. 4, s. 130-132.

⁹⁰ Výnos MŠANO zo dňa 14. 6. 1940, o zákaze vydávať miestne a krajské študentské časopisy. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 4, 1940, č. 7, s. 166-167.

⁹¹ Výnos MŠANO zo dňa 29. 4. 1940, o užívaní, zavádzaní, schvaľovaní učebníc a učebných pomôcok na národných školách. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 4, 1940, č. 3, s. 82-87. Podľa vyhlášky sa na štátnych a obecných národných školách mohli používať iba učebné pomôcky schválené MŠANOM, na cirkevných školách mohli žiaci využívať iba učebnice cenzurované, schválené cirkevnou vrchnosťou.

⁹² Výnos MŠANO z 28. 1. 1941, ktorým sa zakazuje užívať na školách učebnice, schválené pred 14. marcom 1939. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 4, 1941, č. 2, s. 54.

kľúčová pozornosť venovaná predmetom, ako napríklad dejepis, vlastiveda, slovenský jazyk a zemepis. Primárne boli za nevhodné považované časti opisujúce dejiny spoločného štátu Čechov a Slovákov. V istých prípadoch bolo možné tieto časti prelepiť, prečiarknuť alebo začierniť. Pozornosti neušli ani obrázky, fotografie, diagramy, znaky, ktoré boli chápané ako nevyhovujúce.⁹³ Dôležitou úlohou štátnej moci bola príprava a vydanie nových, ideovo korektných učebníc, ktoré odrážali interpretáciu zodpovedajúcu aktuálnym politickým pomerom – priateľský vzťah medzi Nemcami a Slovákami, Veľká Morava ako prvý slovenský štát a pod. V učebniciach dejepisu, ktoré pripravil František Hrušovský, boli reinterpretované dejiny spoločného štátu Čechov a Slovákov optikou vládnucej strany ako neutíchajúceho boja o autonómiu, respektíve samostatnosť.⁹⁴ Akcentované boli aj kresťanské motívy.⁹⁵ Ministerstvom schválené učebnice a učebné pomôcky boli publikované na stránkach časopisu *Zvesti Ministerstva školstva a národnej osvety*.

Prvým nariadením, ktoré prikazovalo revidovať knižničný fond a vyradiť z neho niektoré knihy, bol obežník z polovice februára 1939, teda ešte v čase autonómie Slovenska. Podľa jeho znenia mala byť každá knižnica „*usporiadaná tak, aby jej ráz odpovedal dnešnému národnému, duchovnému a politickému smeru.*“⁹⁶ Zoznam kníh určených na vyradenie z fondov knižníc malo pripraviť v krátkom čase Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave. Ďalším kľúčovým dokumentom bol obežník ministerstva školstva zo 6. mája 1939, na základe ktorého boli knižnice povinné poslať zmienenému ministerstvu zoznamy vyradených kníh z obecných knižníc. Nepovolené knihy sa posielali Ústrednej správe Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine. V zoznamoch sa nachádzali diela komunistických autorov, ako napríklad Ilja Erenburg, Peter Jilemnický, Fraňo Kráľ, Laco Novomeský, Elo Šándor alebo Gejza Vámoš. Z politickej a náučnej literatúry sa v zoznamoch objavovali napríklad práce aktérov a politikov aktívnych počas Československej republiky, napríklad Vavra Šrobára, Edvarda Beneša, Ivana Déretera, Milana Hodžu, Setona Watsona, Kamila Kroftu, Václava Chaloupeckého, Alberta Pražáka, Jozefa Rudinského, Antona Štefánika, Stanislava Klímu a Františka Kulhána. Problémom boli aj diela, ktoré nežiaducim spôsobom prezentovali osobu M. R. Štefánika, a to najmä práce Juraja Šujana *Hlasistické články M. R. Štefánika a Milan Rastislav Štefánik: Vek mladosti.*⁹⁷ Medzi nežiaducimi autormi sa ocitla aj spisovateľka Hana Gregorová a jej diela, ktoré sa týkali emancipácie žien. Prvý takýto zoznam vyradených kníh z nitrianskej knižnice pochádzal z 5. júna 1939 a obsahoval 52 titulov. Knihy boli stiahnuté z obehu a zaslané priamo Matici slovenskej.⁹⁸ Všetci indexovaní autori mali slovenskú alebo českú národnosť. V dôsledku revízie nevyhovujúcich a českých kníh z knižníc zostali viaceré z nich kapacitne „ochromené“.

⁹³ KÁZMEROVÁ, Eubica. Hranice a štátnosť: presadzovanie ideí slovenskej štátnosti Ľudovou stranou vo vyučovacom procese v rokoch 1938 – 1945. In: *Ideológia naprieč hranicami: myšlienkové transfery v Európe a na Slovensku v 1. polovici 20. storočia*. OSYKOVÁ, Linda – HANULA, Matej eds. Bratislava : Veda, 2015, s. 157-179, tu s. 166..

⁹⁴ K problematike pozri bližšie: OTČENÁŠOVÁ, Slávka. Ako Svätopluk svoju zem za bieleho koňa predal... Vzájomné obrazy Slovákov a Maďarov v slovenských a maďarských dejepisných učebniciach vydávaných v rokoch 1918 až 1989. In: *Forum Historiae. Etnické stereotypy v historickom výskume*, 2012, č. 2, s. 114-122.

⁹⁵ K tomu pozri aj: Výnos MŠANO z 15. 5. 1942 o vyučovaní dejepisu na meštianskych školách a na jednoročných učebných kurzoch. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 5, 1942, č. 6, s. 179-183; Výnos MŠANO z 1. 6. 1942 o učebných predmetoch Ľudovej školy. In: *Tamže*, roč. 5, 1942, č. 6, s. 183-186.

⁹⁶ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÜN, 1942, škat. 105. List Štátneho policajného úradu v Nitre adresovaný Štátnemu vedúcemu notárovi v Nitre dňa 14. 2. 1939.

⁹⁷ SNA v BA, f. MŠANO, 1938-1945, škat. 1. Zoznam vyradených kníh z obecnej knižnice - Gelnica, 10. jún 1939.

⁹⁸ SNA v BA, f. MŠANO, 1938-1945, škat. 1. List knihovníka nitrianskej knižnice Júliusa Rovnianeka a predsedu knižničnej rady Michala Bolečka adresovaný Ministerstvu školstva a národnej osvety dňa 5. 6. 1939.

Ako sa konštatovalo v správe o revíznej činnosti, „úbytok kníh činí v niektorých knižniciach 50, ba i 60 až 70 %“.⁹⁹ Tento stav sa mal vyriešiť zvýšením príspevku na nákup novej literatúry. Týkala sa to najmä malých knižníc s niekoľkými zväzkami kníh, pre ktoré sa stali revízie devastačnými.

Pod Ústrednou osvetovou komisiou bola zriadená samostatná aprobačná komisia, ktorá sa venovala len posudzovaniu kníh. Do roku 1941 zrecenzovala viac než 800 kníh.¹⁰⁰ Výsledky práce priebežne zverejňovala v „*Zoznamoch schválených kníh pre obecné knižnice*“. Posudzovanie pokračovalo a do konca kalendárneho roka mali byť posúdené všetky knihy vydané do roku 1940. Po ukončení revízie navrhovali vydať jeden súhrnný zoznam kníh schválených pre obecné knižnice.¹⁰¹

Hoci na lokálnej úrovni prebiehala revízia knižničného fondu už od roku 1939, na celoštátnej úrovni s ňou nebola úplná spokojnosť. Kontrola zo strany štátnych orgánov sa zvyšovala. Dovtedajšia politika viac-menej „voľnej ruky“, prenechanie vyradovania nevhodných diel v kompetencii regionálnych pracovníkov, sa mala zmeniť. Problematikou knižníc sa zaoberala Kultúrna rada, ktorá vznikla koncom januára 1940 pri Predsedníctve vlády Slovenskej republiky.¹⁰² Cieľom rady bolo „*duchovné zjednotenie a usmernenie práce v duchu slovenskej slobody*“,¹⁰³ jej pôsobenie však bolo len epizodické a v lete toho istého roku zanikla.¹⁰⁴ Mali v nej zastúpenie napríklad Jozef Škultéty, predseda Matice slovenskej a zároveň predseda Kultúrnej rady, Jozef Cíger Hronský, ako zástupca spisovateľov, ale aj Jozef Cincík z Matice slovenskej, Jozef Kirschbaum, generálny tajomník HSES, Alexander Mach, šéf Úradu propagandy, Ján Marták, literárny historik, Stanislav Mečiar, literárny kritik a Mikuláš Mišík za Spolok sv. Vojtecha. Na zasadnutiach bol prítomný aj predseda vlády Vojtech Tuka.¹⁰⁵ Agendu knižníc mal na starosti Ján Marták. Okrem iných kultúrnych záležitostí sa na zasadnutiach riešila aj otázka očisty knižníc a literárnej tvorby. Podobne ako tomu bolo v Nemecku, aj tu Kultúrna rada navrhovala usmerňovať literárnu tvorbu v duchu nejasne definovaných „potrieb národa“, a to vo všetkých jej druhoch. Vybraní autori mali byť pre plnohodnotné využitie ich tvorivého potenciálu finančne odbremenení, a to účasťou na výnose z koncesií. Kontrola knižného a časopiseckého trhu zo strany štátu sa mala sprísniť, okrem knižníc, verejných čítární a súkromných požičovní kníh sa mali revízii podrobiť aj pouličné kiosky.¹⁰⁶ V tomto smere bola v roku 1942 nariadená revízia legitimácií na kolportovanie časopisov na Slovensku. Odoberaté mali byť s okamžitou platnosťou Maďarom a pridelené mali byť výhradne Slovákom a Nemcom.¹⁰⁷ Na zasadnutí

⁹⁹ SNA v BA, f. MŠANO, 1938-1945, škat. 1. Výročná správa o činnosti Ústrednej osvetovej komisie pri Ministerstve školstva a národnej osvety v Bratislave za rok 1940/1941 zo dňa 15. októbra 1941.

¹⁰⁰ V článku Valeriána Čunderlíka v časopise Osvetový pracovník sa uvádza iba 589 kníh. Pozri: ČUNDERLÍK, ref. 63, s. 38.

¹⁰¹ SNA v BA, f. MŠANO, 1938-1945, škat. 1. Výročná správa o činnosti Ústrednej osvetovej komisie pri Ministerstve školstva a národnej osvety v Bratislave za rok 1940/1941 zo dňa 15. októbra 1941.

¹⁰² SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, škat. 12. Zápisnica zo zasadnutia Kultúrnej rady pri Predsedníctve vlády dňa 25. 1. 1940.

¹⁰³ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. Program Kultúrnej rady, príloha zápisnice zo zasadnutia Kultúrnej rady pri Predsedníctve vlády dňa 25. 1. 1940.

¹⁰⁴ O tom bližšie: KAMENEC, Ivan. V pozícii duchovného satelita. Miesto kultúry v slovensko-nemeckých vzťahoch v čase druhej svetovej vojny. In: *História*, roč. 9, 2009, č. 5-6, s. 77.

¹⁰⁵ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. Zápisnica zo zasadnutia Kultúrnej rady pri Predsedníctve vlády dňa 25. 1. 1940.

¹⁰⁶ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. Zápisnica zo zasadnutia Kultúrnej rady pri Predsedníctve vlády dňa 7. 3. 1940.

¹⁰⁷ ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1942, škat. 61. List Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave adresovaný všetkým okresným náčelníkmi dňa 4. 9. 1942.

Kultúrnej rady boli prítomní členovia informovaní o priebehu revízií knižničného fondu na Slovensku. V tejto súvislosti sa upozorňovalo na pôsobenie Ústrednej knižničnej rady pri Matici slovenskej, ktorá vznikla v roku 1939.¹⁰⁸ Mali v nej zastúpenie MŠANO, Spolok sv. Vojtecha, Matica slovenská a spolok Transcius. Dňa 13. 12. 1939 ju MŠANO poverilo revíziami slovenského knižničného fondu. Do konca decembra mali byť knižničnej rade pri Matici slovenskej v Turčianskom Svätom Martine zaslané na kontrolu zoznamy všetkých kníh vo vlastníctve verejných knižníc. Knižovníci mali do konca roka 1939 za úlohu vyradiť najmä knihy, ktorých obsah „uráža spriatelené národy, štáty a ich vodcov“.¹⁰⁹ Členovia správy knižníc mali byť osobne zodpovední za vykonanie nariadenia. To sa však bližšie nevenovalo vykonávaniu revízií.

S postupujúcim časom sa rozširovalo aj množstvo inštitúcií, ktorých sa týkali revízie knižničného fondu. Všetky ministerstvá, pod správu ktorých spadali akékoľvek knižnice, boli povinné spísať zoznamy kníh, ktoré sa mali okamžite z knižníc vyradiť, ale rovnako aj takých titulov, ktorých požičiavanie bolo dočasne pozastavené.¹¹⁰ Tento postup však bol nereálny, pretože dotknuté štátne úrady nemali na vykonávanie tejto agendy dostatok školeného personálu.¹¹¹ Napríklad revíziu knižničného fondu väznic krajských súdov vykonával učiteľský zbor zložený z troch učiteľov. Jeho úlohou bolo každú z 9-tisíc kníh prečítať, napísať na ne posudky a v prípade možnosti nevhodné časti preškrtnúť alebo inak odstrániť. Pracovná skupina preto nariadenie ministerstva školstva nemohla dôsledne plniť a sústredila sa iba na zoznam zakázaných kníh, ktoré im boli dodané.¹¹² V mnohých prípadoch sa čakalo s vykonávaním kontrol v knižniciach, kým úradníkom neboli doručené súpisy kníh, ktoré malo pripraviť ministerstvo. Tie podľa nariadení nemuseli byť kompletne vypracované, ale mali sa priebežne zverejňovať, aby sa práca na revíziách urýchlila. Knižovníci mali postupovať tak, že nevhodné knihy mali okamžite vyradiť, a tie, o ktorých vhodnosti sa ešte rozhodovalo, mali dočasne stiahnuť z políc.¹¹³ V konečnej fáze mali byť vytvorené tri indexy – jeden so zakázanými knihami, druhý s odporúčanými a tretí s povinnými. Kompetencie rozhodnúť o zaradení titulu mala Ústredná osvetová komisia (konkrétne Komisia pre posudzovanie a výber kníh pre verejné okresné knižnice¹¹⁴), ktorá medzitým prebrala agendu od Ústrednej knižničnej rady pri Matici slovenskej.¹¹⁵ S účinnosťou od 1. júla 1940 mali byť do knižníc nakupované iba tituly, ktoré sa ocitli na zozname povolených kníh publikovaných v časopise *Národný pracovník*, vydávaným vyššie zmienou komisiou.¹¹⁶

¹⁰⁸ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. Zápisnica zo zasadnutia Kultúrnej rady pri Predsedníctve vlády dňa 25. 1. 1940.

¹⁰⁹ Výnos MŠANO zo dňa 13. 12. 1939, o vyradení závadných kníh z verejných knižníc. In: *Zvesti MŠANO*, 1940, roč. 3, č. 1, s. 15-16.

¹¹⁰ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. Listy viacerých ministerstiev adresované Predsedníctvu vlády Slovenskej republiky v priebehu roka 1940.

¹¹¹ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. List Ministerstva pravosúdia adresovaný Predsedníctvu vlády Slovenskej republiky dňa 24. 5. 1940.

¹¹² ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. KÚK, 1919-1952, škat. 20. List Riaditeľstva Štátneho výchovného ústavu v Ilave adresovaný Ministerstvu pravosúdia dňa 7. 2. 1941.

¹¹³ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. Koncept listu Predsedníctva vlády Slovenskej republiky zo dňa 11. 3. 1940.

¹¹⁴ O verejných obecných knižniciach. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 3, s. 67.

¹¹⁵ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. List Ústrednej štátnej bezpečnosti adresovaný Predsedníctvu vlády Slovenskej republiky dňa 14. 10. 1940.

¹¹⁶ ŠA v NR – pob. Horné Krškany, f. MÚN, 1942, škat. 105. Obežník č. 7/40. adresovaný všetkým obecným knižniciam dňa 16. 5. 1940.

Uplatňovanie dôslednej lustrácie knižničného fondu nebolo jednoduché. V prvom období bola revíziou poverená Matica slovenská. Tá považovala kontroly za nedôsledné a odmietala spôsob ich vykonávania. Dôvodila tým, že MŠANO ich chcelo nechať len na rozhodnutiach lokálnych revízorov, tzn. stredoškolských učiteľov, respektíve kultúrnych činiteľov HSĽS v regiónoch, v čom Matica videla zásadný problém. Požadovala tiež od ministerstva navýšenie počtu pracovníkov, ktorí by revízie vykonávali, a na chod knižničnej rady pol milióna korún ročne. Kompetentné ministerstvo s tým nesúhlasilo a Maticu nakoniec z celej akcie vynechalo. Ústrednej knižničnej rade odňalo ešte začiatkom roka 1940 vykonávanie revízií knižničných fondov¹¹⁷ a poverilo jej vykonávaním Ústrednú osvetovú komisiu, pod ktorú spadala na ministerstve aj problematika knižníc. Táto akcia viedla k ostrému sporu medzi oboma inštitúciami, ktorý sa riešil aj na pôde Kultúrnej rady.¹¹⁸

V apríli 1940 bola opätovne vydaná vyhláška MŠANO nariaďujúca dôslednú očistu verejných knižníc, ktoré mali byť „*stánkami osvieženia*“. Preto sa v nich nemali držať „*braky, ktoré podlamujú zdravé jadro národa*“.¹¹⁹ Revízie v regionálnych knižniciach mali vykonávať miestni učители, ktorí mali postupovať podľa kľúča MŠANO. Postup bol nasledovný: ministerstvo zaslalo riaditeľstvu miestnych škôl jeden exemplár zoznamu kníh z príslušnej verejnej knižnice. Následne malo riaditeľstvo škôl zvolat' na poradu celý učiteľský zbor, na ktorej mala byť zostavená revízna komisia a dohodnutý postup pri prehodnocovaní literatúry. Členovia vytvorenej revíznej komisie mali byť nahlásení ministerstvu. Kompetentný štátny orgán popísal aj smernice, ktorými sa revízori mali riadiť, tie však neboli veľmi konkrétne a v podstate umožňovali revízorovi pristúpiť ku kontrole veľmi individuálne. V prvom rade sa mali vyradiť všetky české knihy, požičiavať sa mohli výhradne na študijné ciele. Ďalej to boli diela, ktoré sa stavali opozitne voči slovenskej samostatnosti, knihy s politickým obsahom pozitívnym k predchádzajúcemu režimu, oslavujúce ČSR a jej bývalých predstaviteľov. Nežiaduce boli aj práce, ktoré nerespektovali kresťanský svetonázor a mravné zásady. Ku každej knihe mal revízor napísať posudok s odôvodnením, prečo bola kniha vyradená a s označením nevhodných strán. Vyradené knihy mali byť označené v zozname červenou ceruzkou. Poverení revízori boli osobne zodpovední za vykonanú prácu. Knihy sa po vyradení mali sústrediť v obecných úradoch a malo sa čakať na ďalšie inštrukcie. Práce mali byť vykonané do konca roku 1940.¹²⁰

V Nitrianskom okrese mali byť do tohto termínu podrobené kontrole aj všetky kníhkupectvá, požičovne kníh, čítárne, a to najmä tie, ktoré boli doposiaľ v židovských rukách. Podľa nariadení vládnej moci sa mali spísať zoznamy všetkých knižníc v okrese a malo sa zistiť, či sa už v nich vykonali revízie knižničného fondu. V prípade pozitívneho zistenia mali úradníci kompetentných informovať o tom, kto revízie vykonal a ako sa naložilo s vyradenými knihami. Ak boli počas kontroly zistené nedostatky najmä v židovských požičovniach alebo knižniciach, mali byť zatvorené s okamžitou platnosťou. Nariadenie tiež neodporúčalo požičiavať maďarské

¹¹⁷ Čo je s obecnými knižnicami? In: *Kultúra. Revue slovenskej katolíckej inteligencie*, roč. 12, 1940, č. 3-4, s. 97.

¹¹⁸ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. Zápisnica zo zasadnutia Kultúrnej rady pri Predsedníctve vlády dňa 26. 4. 1940. Spor vyhrotilo aj to, že ministerstvo odobrало Matici dozor nad osvetovou činnosťou. Matica bola tiež kritizovaná za presadzovanie kresťanského nacionalizmu, ktorý mal pôsobiť ako stmelujúci prvok národa. Odsúdeniahodné spôsoby. In: *Kultúra. Revue slovenskej katolíckej inteligencie*, roč. 12, 1940, č. 3-4, s. 97; Kresťanský nacionalizmus? In: *Tamže*, roč. 12, 1940, č. 3-4, s. 98.

¹¹⁹ Vyhláška MŠANO zo dňa 11. 4. 1940, o revízií verejných obecných knižníc. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 4, 1940, č. 3, s. 87-88.

¹²⁰ Vyhláška MŠANO zo dňa 11. 4. 1940, o revízií verejných obecných knižníc. In: *Zvesti MŠANO*, roč. 4, 1940, č. 3, s. 87-88.

knihy v slovenských obciach, ak nešlo o odbornú spisbu, určenú na štúdium.¹²¹ V tomto duchu boli v župe preverené kníhkupectvá patriace židovským majiteľom. V niektorých prípadoch (požičovňa kníh Žida Gubitsa v Prievidzi, požičovňa kníh Teodora Kveta v Nitre) sa pre nevyhovujúcu ponuku navrhlo odstránenie nežiaducich titulov z ponuky.¹²²

V máji 1942 sa zoznamy zakázaných kníh doplnili o knihy židovských autorov a diela s témami nepriateľsky zameranými voči nemeckému národu. Revízie sa týkali aj knižnice vo väzeniach a polepšovniach, úradníckych knižniciach na jednotlivých ministerstvách, odborných školách, ako aj spolkových a učiteľských knižnic. V októbri toho istého roku bol na návrh Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej národnej skupiny na Slovensku diapazón lustrovaných knižnic rozšírený aj o tie, nachádzajúce sa v korporáciách, podnikoch, kúpeľoch a hoteloch (tieto nepodliehali kontrole MŠANO).¹²³ Ústredňa štátnej bezpečnosti informovala Predsedníctvo vlády, že zoznam odporúčaných kníh bude vyhotovený v dohľadnej dobe. Index zakázaných kníh potreboval viac času. Práca totiž postupovala veľmi pomaly, nakoľko každá kniha bola na MŠANO pridelená referentovi, ktorý ju musel prečítať a napísať na ňu posudok.¹²⁴

Legalizácia postupu štátnej moci proti niektorým autorom a knihám mala byť pred verejnosťou zaistená v tlači napríklad poukazovaním na to, že aj v iných krajinách existovali indexy zakázaných kníh. V časopise *Elán* bol uverejnený článok, kde bolo ako príklad uvádzané vichistické Francúzsko. Na indexe zakázaných kníh sa tu ocitli v prvom rade diela židovských autorov, ďalej to boli práce exulantov (ako napríklad Henricha Heineho, všetkých Mannovcov, Vicki Baumovej). Zakázané boli aj práce venujúce sa vojne v rokoch 1939 – 1940, rôzne propagačné a reportážne diela. Z odbornej spisby boli vo fašistickom Francúzsku zakázané všetky diela, ktoré kritizovali hospodársky systém v totalitných štátoch alebo sa stavali proti politike a vojenstvu Tretej ríše.¹²⁵

Revízia knižnej produkcie vyvolávala zo strany spisovateľov, nakladateľov, vydavateľov a verejnosti oprávnené znepokojenie a kritiku vládnej moci. Obávali sa najmä „nezodpovedných a neodborných“ zásahov do literárnych diel, ktoré by mohli zahatať „slovenské kultúrne napredovanie“. Vládna moc však obyvateľov ubezpečovala, že k revíziám pristupuje veľmi zodpovedne a k žiadnemu neodbornému posúdeniu nedôjde, hoci pripúšťala, že v niektorých prípadoch sa prejavili „príliš horliví knižníci v regiónoch“. Ministerstvo tak priznalo, že prvé obdobie revízií prebiehalo živelne. Obhajovalo však kontrolnú činnosť ako vec potrebnú, a to vzhľadom na to, že sa do knižnic dostal brak, literatúra mravne nevhodná, respektíve politicky nekorektná, ktorá „by bola schopná rozleptávať národnú jednotu a mravnú silu.“¹²⁶

Knižný trh, knižná produkcia a knižnice sa do zorného uhla štátnej moci dostali už v období autonómie. Vyhlášky a nariadenia sa týkali zaistenia lojality pracovníkov knižnic, ktorí mali byť

¹²¹ ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1941, škat. 56. List Nitrianskeho župana adresovaný všetkým okresným náčelníkmi dňa 31. 12. 1940.

¹²² ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1941, škat. 56. List okresného úradu v Prievidzi adresovaný Župnému úradu v Nitre dňa 19. 11. 1940. List Okresného úradu v Nitre adresovaný prezídiu župného úradu v Nitre dňa 29. 1. 1941.

¹²³ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. List adresovaný Ministerstvu vnútra, 21. oddeleniu dňa 10. 10. 1942.

¹²⁴ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády, 1940, škat. 12. List Ústrednej štátnej bezpečnosti adresovaný Predsedníctvu vlády Slovenskej republiky dňa 14. 10. 1940.

¹²⁵ Ktoré knihy sú vo Francúzsku na indexe. In: *Elán*. roč. 13, 1942, č. 6, s. 11.

¹²⁶ Zoznam schválených kníh pre verejné obecné knižnice – príloha. In: *Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie*, roč. 1, 1940, č. 3, s. 3.

zárukou dôsledného uskutočnenia zmien v knižničnom fonde. Kníhtlačiarne a kníhkupectvá zasiahli zmeny v majetkových právach a arizácia. Vládna moc si uvedomovala dôležitosť knižnej produkcie, ktorej obsah sa usilovala kontrolovať viacerými nariadeniami. Jednoduchšia úloha bola v prípade titulov, ktoré aktuálne vychádzali, zložitejšia úloha súvisela s prehodnotením kníh, ktoré už boli v obehu alebo sa nachádzali v regáloch knižníc. Práve túto oblasť sprevádzala pomerne nejasná spleť inštrukcií, kompetencie boli presúvané na viaceré orgány, ktoré mali na rozsah a ciele revízie rôzne názory. Úloha preveriť všetky knihy sa ukázala ako mimoriadne náročná. Rozširoval sa diapazón knižníc, ktoré mali byť preverené, aj počty kníh a autorov, ktoré sa stali nežiaducimi. Horlivosť, ktorá sprevádzala úvodnú fázu preverovania kníh, sa pozvoľna vytrácala. Akcia nebola dotiahnutá do konca a nebola vyhodnotená ako ukončená. Jej význam v posledných dvoch rokoch vojny zatienili aktuálne zahraničnopolitické a vnútropolitické udalosti.

Zoznam prameňov a literatúry (Sources)

Archívne pramene:

- MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave
  - fond Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1938-1945
  - fond Úrad Predsedníctva vlády
- MVSR – Archív Slovenského národného múzea v Bratislave
  - fond Zväz slovenských múzeí, 1939-1959
- MVSR – Štátny archív v Nitre – pobočka Ivanka pri Nitre
  - fond Komenského ústav v Košiciach, 1919-1952
  - fond Župa Nitrianska III.
- MVSR – Štátny archív v Nitre – pobočka Horné Krškany
  - fond Mestský úrad Nitra

Literatúra:

- ČERNÁK, Vladimír. Z dejín nitrianskych tlačiarní a typografov. Tlačiareň Jozefa Neugebauera a jeho potomkov. In: *Nitra. Kultúrno – spoločenský mesačník*, 2010, roč. 35, č. 1, s. 26-27. ISSN 1336 – 4685.
- ČERNÁK, Vladimír. Z dejín nitrianskych tlačiarní a typografov. Dobré meno Huszárovej tlačiarne. In: *Nitra. Kultúrno – spoločenský mesačník*, 2010, roč. 35, č. 2, s. 25-26. ISSN 1336 – 4685.
- ČERNÁK, Vladimír. Z dejín nitrianskych tlačiarní a typografov. Spojenie Rišňovského s Ronchettim. In: *Nitra. Kultúrno – spoločenský mesačník*, 2010, roč. 35, č. 4, s. 24-25. ISSN 1336 – 4685.
- DRAGŮŇ, Stanislav. Nemecko-slovenská dohoda z roku 1942 o spolupráci na kultúrnom poli a jej realizácia v praxi. In: *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 3, s. 559-576. ISSN 0018-2575.
- ĎURKOVSKÁ, Eva. Kultúra ako jedna z dimenzií spoločenského života v Slovenskej republike v rokoch 1939-1945. In: *Život v Slovenskej republike – Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IX*. SOKOLOVIČ, Peter (ed.), Bratislava : ÚPN, 2011, s. 245-258. ISBN 978-80-89335-37-4.

- HANÁKOVÁ, Petra. Udávať, dozerat' a trestat'. Slovenské kino 1939-1945 v policajných a iných archívoch. In: *Film a kultúrna pamäť*. Bratislava : Asociácia filmových klubov, Slovenský filmový ústav, 2014, s. 114-127. ISBN 978-80-970420-3-5.
- HETÉNYI, Martin. Niektoré aspekty kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti mesta Nitra v rokoch 1939-1945. In: *Konštantínove listy*, 2015, roč. 8, č. 2, s. 78-87. ISSN 1337-8740.
- JAKSICSOVÁ, Vlasta. *Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre*. Bratislava: VEDA, 2012, 360 s. ISBN 978-80-224-1238-4.
- KAMENEC, Ivan. Kultúrne paradoxy vo vzťahoch medzi satelitom a veľmocou. Slovenská kultúra pod nemeckým „ochranným patronátom“. In: KAMENEC, Ivan. *Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : HiÚ SAV a Prodama, 2009, s. 115-121. ISBN 978-80-89396-02-3.
- KAMENEC, Ivan. Zmietanie sa medzi politikou, kultúrnou tvorbou a vlastným svedomím. In: KAMENEC, Ivan. *Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : HiÚ SAV a Prodama, 2009, s. 133-139. ISBN 978-80-89396-02-3.
- KAMENEC, Ivan. V pozícii duchovného satelita. Miesto kultúry v slovensko-nemeckých vzťahoch v čase druhej svetovej vojny. In: *História. Revue o dejinách spoločnosti*, 2009, roč. 9, č. 5-6, s. 77. ISSN 1335-8316.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918-1845)*. Bratislava : HiÚ SAV a Prodama, 2012. ISBN 978-80-970302-5-4.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica. Hranice a štátnosť: presadzovanie ideí slovenskej štátnosti Ľudovou stranou vo vyučovacom procese v rokoch 1938 – 1945. In: *Ideológia naprieč hranicami: myšlienkové transfery v Európe a na Slovensku v 1. polovici 20. storočia*. OSYKOVÁ, Linda – HANULA, Matej (eds.). Bratislava : Veda, 2015, s. 157-179. ISBN 978-80-224-1461-6.
- MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Nitrianske kiná v období druhej svetovej vojny. In: *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 2, s. 291-312. ISSN 0018-2575.
- PALÁRIK, Miroslav. Sväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939-1945. Nitra : UKF v Nitre, 2011, 198 s. ISBN 978-80-8094-993-8.
- PODOLEC, Ondrej. Postavenie obecnej samosprávy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 4, s. 647 – 668. ISSN 0018-2575.
- ROGUEOVÁ, Jaroslava. Knihy a spoločnosť na medzivojnovom Slovensku. In: *Od osmičky ke osmičke: premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. ROGUEOVÁ, Jaroslava (ed.), Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 117- 136. ISBN 978-80-970060-4-4.
- SCHVARC, Michal – HALLON, Ľudovít. Nemecká kultúrna politika na Slovensku v rokoch 1939-1945. Náčrt problematiky. In: *Život v Slovenskej republike – Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IX*. SOKOLOVIČ, Peter (ed.), Bratislava : ÚPN, 2011, s. 259-284. ISBN 978-80-89335-37-4.
- ŠTEFKO, Vladimír. *Slovenské činoborné divadlo 1938-1945: Pokus o načrtnutie problematiky*. Bratislava : Tália – press, 1993, 171 s. ISBN 80-85455-08-0.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribun EU, 2012, 282 s. ISBN 978-80-263-0264-3.
- ŠUTAJOVÁ, Jana. Formovanie obecnej samosprávy na Slovensku. In: *Človek a spoločnosť: Internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, 2006, roč. 9, č. 2. ISSN 1335-3608. [Online]. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2006/Sutajova.html>, [15. 4. 2016.].

ZEMENE, Marián. Nitra v období kapitalizmu. In: FOJTÍK, Juraj. *Nitra*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1977.

Dobová tlač:

Elán, 1940 – 1944.

Kultúra. Revue slovenskej katolíckej inteligencie, 1940.

Národný pracovník. Časopis Ústrednej osvetovej komisie, 1940 – 1944.

Nitrianska stráž, 1939.

Slovák, 1940.

Zvesti Ministerstva školstva a národnej osvetvy, 1940 – 1944.